

Národnostné školstvo Rusínov a Ukrajincov (1945 - 1970) v slovenskej historiografii

Anna Virostková, Spoločenskovedný ústav SAV, Košice, virostkova@saske.sk

VIROSTKOVÁ, Anna. National educational system of Ruthenians and Ukrainians in Slovakia (1945 - 1970) in the historiography. *Individual and Society*, 2012, Vol. 15, No. 2.

As presented in the title, the article is focused on the problems of Ukrainian national school system in Slovakia in the year 1945 - 1970 from the perspective of Slovak historiography. The purpose of the article is the analysis and interpretation of monographs, studies and articles about school system of the Ruthenians and Ukrainians in Slovakia which were published from mid-1950 to present.

National school system. Northeastern Slovakia. Ruthenians. Ukrainians. Historiography.

Roky 1944 - 1948 sú v slovenských dejinách obdobím dramatických zmien a kategorických riešení. Radikálny prístup, ktorý bol podmienený i udalosťami rokov 1938 a 1939, výsledkami druhej svetovej vojny a širšími medzinárodnými súvislosťami, presadzovali štátne orgány aj vo vzťahu k neslovanským menšinám žijúcim na Slovensku. V tomto období najdôležitejšou otázkou bola otázka politickej moci. Povojnové obdobie charakterizoval zápas o likvidáciu dôsledkov vojny a formovanie nových základov života. Politický zápas o charakter oslobodenej republiky sa prejavil aj v nejednotnom názore na školský systém a na štátnu školu. Na Slovensku významnú úlohu zohral Ladislav Novomeský vo funkcii povereníka školstva a národnej osvety, ako aj jeho námestník Ondrej Pavlík, ktorý konkrétne rozpracoval a detailne zdôvodnil návrhy na zjednotenie školského systému. Na stránkach časopisu *Jednotná škola* sa viedli diskusie o návrhoch školského zákona až do roku 1948.^[1]

Vývoj školstva na Slovensku po roku 1945 sa nedá odlúčiť od celkového politického, hospodárskeho, spoločenského a kultúrneho vývoja v ČSR. V povojnovom období sa školský systém rozvíjal v podstatne odlišných spoločensko-politických, ekonomických a kultúrnych podmienkach.^[2] Výrazne ho ovplyvnilo poštátnenie všetkého školstva nariadením revolučnej Slovenskej národnej rady (ďalej SNR) už počas Slovenského národného povstania (ďalej SNP) v roku 1944 č. 5 zo 6. septembra 1944 a KVP^[3], ktoré následne viedli k poštátneniu výchovno-vzdelávacej sústavy prijatím zákona č. 95/1948 Zb. v celej ČSR a k vytvoreniu štátneho monopolu na výchovu a vzdelávanie so značným ideologickým akcentom.^[4] Nariadenie sa realizovalo až po oslobodení novelou zákona SNR zo 16. mája 1945 č. 34/1945 Zb. z. a n. Týmto nariadením sa všetky školy stali štátnymi inštitúciami.^[5] Vo februári 1948 bol prijatý zákon o jednotnej škole, ktorý uviedol program jednotnej nediferencovanej školy a tiež množstvo obsahových a ideologických zmien v duchu vtedajšej ideológie. Základom školskej sústavy sa stala jednotná štátna škola.

V porovnaní s ostatnými menšinami na Slovensku, relatívne najpriaznivejšie politické podmienky mali príslušníci ruskej a rusínskej, resp. ukrajinskej národnosti.^[6] Disponovali občianskymi právami a niektorými špecifickými menšinovými právami, ktoré sa prejavili napr. v rozvoji ukrajinských resp. ruských škôl.^[7] Ich špecifické postavenie v porovnaní s ostatnými menšinami žijúcimi v Československu (ďalej ČSR) sa prejavilo prostredníctvom pôsobenia v Ukrajinskej národnej rade Prjaševščiny (ďalej UNRP), ktorá bola jedinou predstaviteľkou Rusínov a Ukrajincov v Československu a snažila sa od

začiatku získať čo najviac práv pre obyvateľov severovýchodného Slovenska i na úseku národnostného školstva.[8] UNRP sa usilovala zvýšiť národné povedomie rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva. Snažila sa obnoviť rozvoj vzdelávania pre Rusínov a Ukrajincov, ktorý bol do roku 1945 brzdený v dôsledku netolerantnej školskej politiky predchádzajúceho režimu voči tomuto etniku. Žiaci rusínskej a ukrajinskej národnosti po oslobodení dostali možnosť vzdelávať sa v rodnom jazyku, aj keď otázka jazyka na školách bola nejednotná. Naďalej sa učilo v ruskom, ukrajinskom jazyku a v tzv. jazyčí, v podstate upravené dialekty. Špecifické postavenie Rusínov a Ukrajincov sa prejavilo v školstve hneď po oslobodení, kedy pri Povereníctve školstva a osvety (PŠO) SNR bol vytvorený Referát ukrajinských školy (ďalej RUŠ) [9], ktorý bol podriadený priamo povereníkovi. Do kompetencie RUŠ patrili všetky záležitosti ukrajinského resp. ruského školstva, najmä po stránke personálnej a pedagogicko-didaktickej, ktoré riadili podľa jednotlivých oddelení príslušní úradníci.[10] Okrem RUŠ boli pre ukrajinské, resp. ruské školy vytvorené na základe nariadenia PŠO inšpektoráty so sídlom v Medzilaborciach, v Stropkove, v Sabinove a v Prešove. PŠO súčasne určilo aj ich obvody, do ktorých patrili viaceré politické okresy.[11] Aj napriek priaznivým politickým a spoločenským podmienkam stav školstva na severovýchodnom Slovensku po roku 1945 bol z personálnej i z materiálnej stránky v zložitej situácii. Počet ukrajinských škôl po oslobodení narastal rýchlym tempom. Ich ďalší nárast bol obmedzovaný nedostatkom a zlým stavom školských budov, nedostatočným počtom kvalifikovaných učiteľov, na mnohých školách chýbali základné učebnice a učebné pomôcky, ktoré sa vyznačovali nejednotnosťou vyučovacieho jazyka, atď.[12]

Komunistický monopol moci vylučoval, aby si nejaká organizácia či orgán prisvojovala právo obhajovať záujmy sociálno-etnickej skupiny čo sa prejavilo i v zrušení UNRP. V súvislosti s krajským zriadením v roku 1949 došlo k zrušeniu RUŠ ako aj ukrajinských školských inšpektorátov. Organizácia a riadenie ukrajinských škôl prešli na okresné národné výbory (ďalej ONV) a krajské národné výbory (ďalej KNV) – odbory pre školstvo bez ohľadu na vyučovací jazyk. Po zrušení RUŠ a ukrajinských školských inšpektorátov a na základe výsledkov komisionálnych zápisov došlo tiež k zrušeniu niektorých ukrajinských škôl. Od 1. septembra 1953 sa ukrajínčina stala vyučovacím jazykom na všetkých ukrajinských, resp. ruských školách. Pre toto rozhodnutie však neboli vytvorené materiálne, kádrové, ani politicko-kultúrne predpoklady. Daný spôsob zavádzania ukrajínčiny ako vyučovacieho jazyka preto vyvolával nespokojnosť občanov, čo sa prejavovalo v nechote rodičov posilať svoje deti do ukrajinských škôl a v žiadostiach o zmenu vyučovacieho jazyka, ktoré nadobúdali stúpajúci trend. Stranícke a štátne orgány na daný stav namiesto serióznej analýzy situácie riešili problémy často administratívnymi zásahmi. Tie boli navyše znásobené necitlivými zásahmi proti gréckokatolíckej cirkvi, kampaňou voči tzv. ukrajinským buržoáznym nacionalistom, mimoriadne necitlivým až surovým spôsobom kolektivizácie v prešovskom kraji, kampaňou proti učiteľom optantom a pod. Pre neujasnené otázky národnej orientácie a jazyka a chýbajúceho povedomia etnickej spolupatričnosti a zrýchlenia integračného procesu návštevnosť škôl s vyučovacím jazykom ukrajinským poklesla. V roku 1960 vývoj ukrajinského školstva negatívne ovplyvnila územno-administratívna reforma a následné zmeny, ktoré sa udiali vo sfére školskej politiky. Zložité problémy na úseku školstva pre rusínske a ukrajinské obyvateľstvo na Slovensku pokračovali aj v nasledujúcom období.

Cieľom tohto príspevku nie je analýza príčin uvedeného stavu, ale oboznámenie čitateľa so základnými prácami, ktoré sa venovali ukrajinskému národnostnému školstvu na Slovensku od polovice päťdesiatych rokov 20. storočia až po súčasnosť.

Problematikou ukrajinského národnostného školstva na Slovensku po roku 1945 sa zaoberá viacero autorov publikujúcich v čiastkových štúdiách alebo v syntetizujúcich prácach, ktoré boli ako súčasť všeobecného spracovania dejín Slovenska v Československu. Monografia o ukrajinskom národnostnom školstve na Slovensku po roku 1945 absentuje, tak ako aj bibliografia k dejinám školstva po roku 1945, nehovoriac o ukrajinskom národnostnom školstve. To však neznamená, že k skúmanému problému neexistujú iné pramene, aj keď táto problematika v dejinách Slovenska nebola pre historikov ústrednou témou. Okrem prác, článkov či vedeckých štúdií, ktoré sa priamo venujú otázkam národnostných menšín, to boli aj *Dejiny Slovenska* v šiestich zväzkoch, ktoré vydala Slovenská akadémia vied. Napriek tomu, že ide o rozsiahle syntetické dielo, iba v jeho štvrtom zväzku sa nachádza samostatná podkapitola, ktorá je venovaná kultúrnemu životu a školstvu Rusínov a Ukrajincov na severovýchodnom Slovensku.[13] Okrem toho existujú práce venované problematike školstva Rusínov a Ukrajincov na Slovensku, vrátane dejín jednotlivých regiónov, ktoré však nie vždy zodpovedajú požiadavkám kladeným na odborné publikácie. Pomerne značné množstvo článkov o ukrajinskom národnostnom školstve bolo publikovaných v ukrajinských časopisoch a novinách vydávaných na Slovensku.

Pri analýze literatúry k skúmanej problematike sme zvolili chronologický postup jednotlivých prác.

Jednou z prvých prác so širokým časovým záberom, ktorá v mnohom doteraz nestratila svoju výpovednú

hodnotu, je práca Ľudovíta Haraksima „*K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*“.[14] Na základe analýzy pramenného materiálu a literatúry Ľ. Haraksim poukázal, že až do roku 1945 Rusíni a Ukrajinci žili pod cudzím útlakom a vzhľadom k tomu dospel k záveru, že za takýchto podmienok ich národný a kultúrny život či rozvoj škôl, sa nemohli slobodne rozvíjať, pretože nemali utvorené vhodné podmienky. To sa odrazilo v ich etnokultúrnom vývoji aj v neskoršom období a pretrváva dodnes. Práca Ľ. Haraksima nadväzovala na jeho predchádzajúce práce.[15]

Priekopnícke postavenie pri spracovaní ukrajinskej národnostnej otázky a čiastočne aj ukrajinského národnostného školstva v ČSR po 2. svetovej vojne patrí Ivanovi Bajcurovi. Tejto problematike venoval celý rad štúdií a článkov.[16] Jeho monografia *Ukrajinská otázka v ČSSR* [17] zostávala dlho základnou prácou k tejto problematike a v mnohom nestratila svoju výpovednú hodnotu ani dnes, ak oddelíme ideologické postuláty. Autor na základe poznania archívnych materiálov a vtedy mu dostupnej literatúry sa pokúsil o náčrt vývoja ukrajinskej problematiky na území Slovenska od polovice 19. storočia do začiatku šesťdesiatych rokov 20. storočia, s dôrazom na analýzu politického a sociálnoekonomického postavenia ukrajinskej menšiny a jej kultúrneho života po roku 1948. Piata kapitola tejto monografie, ktorá má názov kultúrne obrodzenie je venovaná rozvoju ukrajinského školstva v severovýchodných okresoch Slovenska. Autor poukázal na to, že ani veľká kultúrna zaostalosť, zvýšený sociálny a národnostný útlak obyvateľstva severovýchodného Slovenska, ktoré malo za následok aj silné kultúrne zaostávanie nebránilo jeho napredovaniu v kvantitatívnom náraste počtu škôl po oslobodení. Samozrejme tieto školy trpeli viacerými problémami, ktoré sa prejavovali na jednej strane v nedostatku učiteľov, ale na druhej strane aj v nedostatku kvalifikovaných učiteľov na všetkých stupňoch škôl. Na týchto školách absentovali učebnice, nebola ujasnená koncepcia obsahu vyučovania. Veľké problémy nastali v súvislosti s prechodom na ukrajinský vyučovací jazyk začiatkom päťdesiatych rokov 20. storočia. Po tomto zásahu sa množili zo strany rodičov žiadosti o zmenu vyučovacieho jazyka na slovenský. Veľký význam pripísal UNRP, Referátu ukrajinských škôl (ďalej RUŠ), ktoré zohrali významnú úlohu aj v školskej otázke. Aj keď autor písal o náraste počtu ľudových, meštianskych škôl a podal štatistický prehľad počtu týchto škôl, tak bližšie nešpecifikoval, že v ktorých obciach takéto školy vznikali. Práve tento problém môžeme vidieť aj pri iných historikoch, ktorí len štatisticky preberali počty, ale konkrétne neobjasnili, že v ktorých obciach takéto školy vznikali. Tu vidíme akési vákuum, ktoré by podrobným výskumom bolo možné odstrániť.

Okrem uvedenej monografie a niektorých článkov napísal I. Bajcura napísal prácu[18], ktorá si zaslúži osobitnú pozornosť. Na rozdiel od predchádzajúcej monografie, v ktorej sa venoval iba ukrajinskej otázke v ČSSR, v tejto publikácii predkladá ucelený obraz vývoja národnostných menšín od vzniku ČSR v rokoch 1918 - 1980. Autor sa usiloval diferencovať všeobecné stránky a špecifické momenty týkajúce sa postavenia minorít v jednotlivých historických obdobiach. Ukrajinskej otázke sa venoval v tretej a štvrtej kapitole. Problematika ukrajinského školstva v tejto práci nebola nosnou témou I. Bajcuru, preto jej venoval len minimálnu pozornosť.

V roku 1967 sa konalo v Prešove medzinárodné sympóziu, ktorého výsledkom bol zborník *Žovteň i ukrajins'ka kul'tura*. [19] K problematike národnostného školstva v ňom publikovali Andrej Bondar, ktorý sa zaoberal ukrajinským školstvom na Ukrajine v období sovietskej vlády ako aj Mikuláš Štec, ktorý sa venoval otázkam literárneho jazyka Ukrajincov na východnom Slovensku v rokoch 1919 - 1945. K dodnes citovaným prácam o problematike ukrajinského školstva na severovýchodnom Slovensku patrí štúdia Pavla Urama o vývoji ukrajinského školstva v rokoch 1948 - 1953. Rovnako ako Bajcura aj Uram vyzdvihol rozvoj ukrajinského školstva v povojnovom období[20], v ktorom zásluhou RUŠ, ukrajinských školských inšpektorátov počet škôl výrazne stúpol. Venoval sa aj otázke komisionálnych zápisov, kde vyslovil názor, že práve tieto komisionálne zápisy zasiahli rušivo do národnostných vzťahov. Podľa Urama v niektorých národnostne zmiešaných obciach otázka vyučovacieho jazyka na školách nebola doriešená a spôsobila vážne problémy. Dospel k záveru, že spôsob a metódy, akými sa zabezpečoval návrat ukrajinského vyučovacieho jazyka, nerešpektovali viaceré demokratické zásady školskej politiky.

Otázke školstva na severovýchodnom Slovensku v sedemdesiatych rokoch 20. storočia venovali pozornosť aj Ján Kotoč, Pavel Uram, Michal Ričalka, Jozef Pšenák. Ján Kotoč sa venoval otázkam organizácie školstva v Československu. Vo svojej práci *Slovenské školstvo po oslobodení*[21] sa zameril na školstvo v Československu po roku 1945 vo všeobecnosti. Zdôrazňoval, že stav školstva na Slovensku po oslobodení v porovnaní s prvou polovicou 20. storočia sa značne zmenil a Slovensko prekonalo svoju hospodársku, sociálnu a kultúrnu zaostalosť. Samozrejme, že to malo pozitívny vplyv aj na vývoj školstva. Analyzoval jednotlivé typy škôl, ale nerozobral národnostnú otázku a nerozlišoval, ktoré školy boli ukrajinské. V práci poukázal na rozvoj sústavy výchovy a vzdelávania a na to, ako sa začali na Slovensku veľmi rýchlo budovať jednotlivé druhy škôl, začínajúc materskými a končiac vysokými školami. Vo svojej práci sa podrobne venoval aj jednotlivým typom škôl, ale na druhej strane ani v náznakoch nespomenul, že na Slovensku žili aj národnostné menšiny, a že aj tie si začali budovať svoje školy, ktoré

po oslobodení narastali veľmi rýchlym tempom. V roku 1975 o vydavateľstve Pravda vyšiel zborník štúdií o rozvoji ukrajinskej národnosti v ČSSR. [22] V ňom Michal Ričalka publikoval príspevok o rozvoji vzdelanostnej úrovne ukrajinského obyvateľstva v ČSSR od roku 1945 do roku 1970 [23], v ktorom faktograficky poukázal na situáciu v ukrajinských školách. Porovnaním ukrajinského školstva pred rokom 1945 a po roku 1945 dospel k záveru, že práve zmenou politických a ekonomických pomerov došlo na severovýchodnom Slovensku k výraznému rozvoju vzdelanostnej úrovne ukrajinskej národnosti, čo sa nepochybne prejavilo aj v povojnovom kvantitatívnom a neskôr aj kvalitatívnom náraste škôl. Pavel Uram v článku *K niektorým otázkam vývoja ukrajinského školstva v Československu v rokoch 1945 - 1960* [24] na základe štatistických údajov analyzoval situáciu v ukrajinskom školstve so zameraním na problémy, s ktorými ukrajinské školstvo zápasilo a ktoré boli vlastne totožné s tými, na ktoré upozornil I. Bajcura. Na základe porovnania so stavom školstva v päťdesiatych rokoch 20. storočia, potvrdil, že rast ukrajinských národnostných škôl sa nezastavil, ale ešte aj v tomto období stúpala. P. Uram napísal v tomto období tiež viaceré články, ktoré sa venovali rozvoju ukrajinskej kultúry. [25]

J. Pšenák v práci *Pramene k dejinám Československého školstva* sa zameril na vývoj školstva v Československu od vzniku republiky v roku 1918 až po rok 1968. Táto práca pozostáva z dvoch častí. V prvej z nich autor analyzoval situáciu v československom školstve s dôrazom na najvýznamnejšie školské zákony, ktoré sa stali základom školskej politiky v povojnovom období a v druhej v chronologickom prehľade podal súhrn najdôležitejších školských zákonov. Môžeme skonštatovať, že podobne ako Kotoč sa aj Pšenák vôbec nevenoval problematike národnostného školstva. [26] Obdobie medzi dvoma svetovými vojnami, ako aj obdobie Slovenského štátu bolo predmetom záujmu Ivana Vanata, ktorý významným vkladom prispel do spracovania problematiky ukrajinskej národnostnej menšiny. K národnostnému školstvu napísal niekoľko štúdií. [27] Tejto problematike sa venoval aj v monografii *Narysy novit'oji istoriji ukrajinciv schidnoji Slovaččyny I. 1918 - 1938*. [28] Na základe množstva archívneho materiálu, ktorý zozbieral nielen z regionálnych archívov, ale aj z centrálnych slovenských, českých a ukrajinských archívov, analyzoval dejinný vývoj ukrajinskej národnostnej menšiny v Československu a sledoval jej osudy až do roku 1938. Kultúrno-politickým otázkam - školstvu, jazykovej otázke, kultúrno-osvetovej práci bola venovaná štvrtá kapitola. V roku 1985 vydal I. Vanat druhý diel monografie *Narysy novit'oji istoriji ukrajinciv schidnoji Slovaččyny II. 1938 - 1948*, ktorý po obsahovej stránke nadväzoval na predchádzajúcu monografiu. [29] Veľký význam pripísal vzniku UNRP, ktorá sa usilovala o ústavné zakotvenie práv ukrajinskej menšiny. Hlavná pozornosť v celej práci je venovaná politickým aspektom, pričom sociálno-ekonomických a kultúrnych (školských) pomerov sa dotkol len okrajovo. Treba podotknúť, že autorsvoje práce napísal v ukrajinskom jazyku, čím sú prístupné relatívne malej skupine čitateľov.

Otázkam ukrajinského školstva sa venoval i Ladislav Grešík vo svojej práci *Slovenská kultúra v začiatkoch budovania socializmu* [30]. Práca je rozdelená do piatich kapitol. Autor v historickom slede analyzoval jednotlivé kultúrne otázky, nevynímajúc školskú otázku na Slovensku, avšak postavenie ukrajinského školstva rozobral len čiastkovo v jednotlivých kapitolách. Stotožnil sa s názormi Bajcuru, Urama či Ričalku v tom, že po oslobodení došlo k výraznému rastu ukrajinských škôl. Tvrdil, že v rokoch 1945 - 1948 sa ukrajinské školy zriaďovali aj tam, kde na to neboli reálne predpoklady a na ich zriadenie často stačilo gréckokatolícke vierovyznanie obyvateľstva, nezávislé od toho, k akej národnosti sa obyvateľstvo hlásilo.

Povojnovému vývoju ukrajinskej otázky v Československu sa venoval Andrej Kováč, ktorý sa okrem iného dotkol aj školskej otázky Ukrajincov a zdôraznil, že do roku 1952 - 1953 bola vyučovacím jazykom na viacerých školách ruština alebo nárečie a od tohto roku pre stále menší počet škôl sa oficiálnym vyučovacím jazykom stávala ukrajinčina, ktorá bola zavedená do škôl administratívnym spôsobom bez akejkoľvek prípravy. Na jednej strane sa odstránila nejednotnosť vyučovacieho jazyka, ktorú treba hodnotiť pozitívne, ale na druhej strane zaviesť vyučovacím jazykom bez kvalifikovaných učiteľov, vhodných učebníc, učebných plánov a osnov a predprípravy samotných žiakov vyvolalo oveľa väčší rozruch na školách ako doposiaľ. Temer všetci autori zaoberajúci sa uvedenou problematikou sa zhodujú v názore, že ukrajinizácia mohla byť úspešná iba v podobe dlhodobého vývoja, ktorý by bol organizačne zabezpečený. [31]

V osemdesiatych rokoch 20. storočia vyšlo v zborníkoch - *Nové obzory* a *Historica Carpatica* niekoľko štúdií, v ktorých sa autori venovali hospodárskym a sociálnym otázkam ukrajinskej národnostnej menšiny po roku 1945, čo sa odrazilo aj v rozvoji školstva. Išlo o nevelkú skupinu historikov, ktorá si uvedomovala zložitost etnických hľadísk pri skúmaní ekonomických či sociálnych problémov a preto väčšinou preferovala regionálne prístupy, ktoré vo svojich prácach priamo deklarovala. [32]

Ako už bolo uvedené pri práci s prameňmi treba mať na zreteli ich úroveň - hodnotu. Istým príkladom

môže byť aj práca Zoltána Fodora *Národnostné školstvo v Slovenskej socialistickej republike*[33], v ktorej sa autor venoval národnostnému školstvu v Slovenskej republike. Ide o 64 stranovú publikáciu, doplnenú obrázkovou prílohou, v ktorej autor faktograficky, stručne opísal prehľad jednotlivých typov škôl s vyučovacím jazykom ukrajinským. Táto publikácia, ktorá bola preložená aj do ukrajinského jazyka,[34] má informačný charakter a nezaraďujeme ju medzi odborné publikácie, najmä kvôli absencii pramenného materiálu. V súvislosti so štatistickými údajmi napr. o počte ukrajinských resp. ruských škôl, tried, žiakov v povojnovom období existujú isté odchýlky medzi autormi ďalších prác (Ričalka[35], Uram[36]) a archívnymi dokumentmi[37] a preto tieto údaje o počtoch treba pokladať iba za približné a nie celkom presné.

Mnohé z prác, ktoré boli napísané pred rokom 1989 sú do značnej miery poznačené ideológiou vtedajšieho režimu. Viacerí autori sa zhodujú v tom, že ukrajinské školstvo v povojnovom období v porovnaní s predvojnovým, malo vytvorené dobré podmienky na vzdelávanie sa v materinskom jazyku, čo bolo spôsobené výsledkami druhej svetovej vojny a celkovým priebehom národnooslobodzovacieho boja. Svedčí o tom výrazný nárast ukrajinských, resp. ruských škôl, ich organizácia (RUŠ), dozor nad ukrajinskými školami (ukrajinské školské inšpektoráty), kde pôsobili úradníci ukrajinskej národnosti. Politika KSČ zmenila viaceré postupy, ktoré sa odrazili i v národnostnom školstve. Keď však v roku 1949 došlo k zrušeniu RUŠ, resp. k preneseniu jeho agendy do Prešova a k zrušeniu ukrajinských školských inšpektorátov, mnohí v tom videli úmyselnú likvidáciu ukrajinských škôl. Práve tento fakt dominoval v literatúre do roku 1989.

Systematickú pozornosť ukrajinskej otázke na severovýchodnom Slovensku v povojnovom období venovali vedeckí pracovníci Spoločenského ústavu Slovenskej akadémie vied (ďalej SAV) v Košiciach, ktorí k danej problematike publikovali viaceré výstupy.[38] V roku 1989 vyšiel zborník *Vývoj a postavenie ukrajinskej národnosti na Slovensku v období výstavby socializmu*[39], v ktorom boli publikované štúdie K. Urbanovej - A. Zelovej[40] a V. Berku[41] o rozvoji ukrajinského školstva v rokoch 1948 - 1985. Autori sa v nich zamerali na vývoj jednotlivých typov ukrajinských škôl po roku 1948, pričom načrtli niektoré problémy (nedostatok učiteľov, učebníc a učebných pomôcok, otázku vyučovacieho jazyka, nedostatok školských budov), s ktorými ukrajinské školstvo zápasil od svojho vzniku, ale neriešili túto otázku hlbšie.

Pád totalitného systému po novembri 1989 odstránil ideologické prekážky a politické ohľady, ktoré charakterizovali výskum problematiky za socializmu. Desaťročia tabuizované témy, akými boli pravoslavizácia, ukrajinizácia, reukrajinizácia, kolektivizácia i ďalšie, sa začali objavovať na stránkach novín i časopisov. Demokratizácia spoločnosti umožnila, aby národno-kultúrny rozvoj rusínskej menšiny, ktorý bol po roku 1948 prerušený, mohol po štyridsiatich rokoch pokračovať. Postupne sa znovu začal objavovať etnonym Rusín. Ústavný zákon č. 144/1968 Zb. o postavení národností v Československej socialistickej republike ho síce zapracoval, ale len ako synonymum pojmu Ukrajinec. Aj v prácach mnohých autorov sa začali používať rôzne označenia ako Rusíni/Ukrajinci, Rusíni-Ukrajinci alebo Rusíni a Ukrajinci. Rusíni na Slovensku vytvorili svoje organizácie a inštitúcie, kodifikovali svoj spisovný jazyk, ktorý sa začal vyučovať na školách, vydávajú tlač, knihy i učebnice.[42] Obnovený zásadný spor medzi ukrajinským smerom reprezentovaným Zväzom Rusínov-Ukrajincov Slovenska a rusínskym smerom zastupovaným organizáciou Rusínska obroda, ktorý sa odohrával v novinách i na verejnosti, miestami nadobúdala politické dimenzie, oslaboval oba tábory a obyvateľstvu vôbec neprospeieval. Niektorí autori doteraz zastávajú názor, že po vojne vznikli rusínske školy (Š. Ladižinský), iní tvrdia, že to boli ukrajinské, resp. ruské školy (M. Mušinka). Domnievame sa, že ak hovoríme o národnostnom školstve vo vymedzenom období 1945 - 1970, máme na mysli ukrajinské školstvo vo všeobecnosti, ktoré zahŕňalo ukrajinské a ruské školy. O rusínskom jazyku v tomto období nemôžeme hovoriť, pretože ako sme už spomínali vyučovacím jazykom bolo tzv. jazyčie, ktoré aj napriek zavedeniu povinného ukrajinského jazyka v roku 1952 sa ešte používalo v niektorých školách.

M. Gajdoš spolu so S. Konečným vydali v roku 1994 monografiu *Postavenie Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v rokoch 1948 - 1953*[43]. Jej tretia kapitola je venovaná snahám o formovanie ukrajinského národného vedomia s jej zameraním na kultúrnu politiku a osobitne na ukrajinské národnostné školstvo. Autori v nej na základe rozboru literatúry a archívnych prameňov podali objektívny výklad historického vývinu Rusínov a Ukrajincov na Slovensku na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov 20. storočia. Skúmali postavenie ukrajinských národnostných škôl z hľadiska ich organizácie so zameraním na RUŠ, ukrajinských školských a osvetových inšpektorátov a venovali sa aj otázke personálnej. Osobitnú pozornosť venovali aj otázkam vyučovacieho jazyka, učebniciam, kvalifikácii učiteľov, ako aj problémom, ktoré sa týkali materiálneho vybavenia škôl, školských budov. Dospeli k záveru, že práve obdobie rokov 1945 - 1948 bolo z hľadiska konštituovania ukrajinskej národnostnej menšiny na Slovensku veľmi významné a preto mnohé otázky súvisiace aj s formovaním kultúrneho či národného vedomia ľudu bolo potrebné riešiť až priebehu nasledujúceho obdobia.

Monografia Mikuláša Šteca *Ukrajins'ka mova v Slovaččyni* [44] predstavuje prvý pokus aplikácie sociolingvistických a interlingvistických aspektov vo výskume jazyka Ukrajincov východného Slovenska. Autor skúmal obsah pojmu národný jazyk v materskej krajine a v podmienkach národnostnej menšiny v inonárodnom prostredí. V uvedenom diele autor podal prehľad dejín spisovného jazyka Ukrajincov od začiatku 19. storočia po súčasnosť.

V roku 1997 vydal Spoločenskovedný ústav monografiu [45], v ktorej M. Gajdoš je autorom kapitoly [46] o ukrajinskom a rusínskom školstve v procese transformácie so zameraním na otázku právnu, jazykovú a v neposlednom rade aj školskú po roku 1989.

Prevratné spoločenské zmeny po roku 1989 priniesli mnohé nové impulzy. V prvom rade sa znovu otvorili nedoriešené stránky tradičných národnostných problémov, akými bola aj národná a kultúrna orientácia Rusínov a Ukrajincov, ktorá sa nepochybne odrazila aj v školstve. M. Gajdoš dospel k záveru, že ukrajinské školstvo prešlo zložitým vývojom, ktorý v štyridsiatych a päťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia mal stúpajúci trend. V šesťdesiatych rokoch ho však vystriedal výrazný regres, ktorý pokračoval aj po roku 1989 a trvá až do súčasnosti. Aj týmto problémom sú venované príspevky S. Konečného a M. Gajdoša publikované v zborníku *Národnostní menšiny a majoritná spoločnosť v České republice a v zemích střední Evropy v 90. letech XX. století*. [47]

Prínosom do slovenskej historiografie v čase svojho vzniku bola monografia *Rusíni/Ukrajinci v zrkadle polstoročia*, [48] ktorú v roku 1999 vydal Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach. Autori v nej skúmali postavenie Ukrajincov severovýchodného Slovenska od druhej polovice 20. storočia. Zaoberali sa predovšetkým ich politicko-právnym postavením, sociálno-ekonomickými podmienkami, sociálnou štruktúrou i životnou úrovňou a v neposlednom rade i problematikou národnostného školstva Rusínov/Ukrajincov na Slovensku po roku 1945. V piatej kapitole je v chronologickej línii uvedený stručný pohľad na situáciu v ukrajinskom školstve až do roku 1998. Sú tu načrtnuté isté problémy týkajúce sa ukrajinských škôl, ukrajinského jazyka, procesu ukrajinizácie, ako však uvádzajú samotní autori uvedená problematika si však vyžaduje podrobnejšie spracovanie.

K výskumu problematiky národnostného školstva na Slovensku prispela i medzinárodná konferencia pod názvom *Jazyk a školstvo národnostných menšín na Slovensku a v krajinách strednej Európy v druhej polovici 20. storočia*. Ako výstup z konferencie vyšlo monotematické číslo časopisu *Človek a spoločnosť* [49], v ktorom boli publikované príspevky autorov nielen zo Slovenska, ale aj Čiech, Maďarska, Rakúska, Bieloruska či USA, týkajúce sa otázok vzdelávania, školstva, jazyka národnostných menšín na Slovensku. K otázke ukrajinského národnostného školstva na Slovensku významnou mierou prispeli štúdie M. Gajdoša [50], M. Mušinku [51] a ďalších. [52] M. Gajdoš v štúdiu analyzoval vývoj ukrajinského a rusínskeho školstva na Slovensku po roku 1945 a osobitný dôraz dával na činnosť UNRP, ktorá sa nesporne zaslúžila o prebudenie národného života rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva, o vytvorenie vlastného školstva i o rozvoj kultúry, ako aj o nastolenie a riešenie jednotlivých stránok ukrajinskej otázky na Slovensku vôbec. M. Mušinka sa zamerával na ukrajinizáciu ruského, ale nie rusínskeho školstva. Zdôrazňoval, že po druhej svetovej vojne na Slovensku neexistovala ani jedna rusínska škola, nebola vydaná žiadna rusínska učebnica, pretože všetko bolo ruské. Osobitnú pozornosť venoval osobe I. Paňkevčyča, ktorý bol poverený vypracovať učebnicu ukrajinského jazyka.

Veľkú úlohu pri vytváraní ukrajinských národnostných škôl na Slovensku v roku 1945 zohrala UNRP, ktorá vznikla na zjazde delegátov z rusínsko-ukrajinských obcí severovýchodného Slovenska 1. marca 1945 ako národnoreprezentatívny orgán. [53] O činnosti tohto orgánu, Ivan Vanat sprístupnil verejnosti kľúčové dokumenty v knihe *Materialy do istoriji Ukrajins'koji narodnoji rady Prjašivščyny*, [54] ktoré umožňujú sledovať evolúciu slovensko-ukrajinských vzťahov v povojnovom ČSR, vonkajšie i vnútorné faktory, ktoré ovplyvňovali ukrajinské národné požiadavky i autoritu, ktorej sa UNRP tešila až po rozhodnutie o jej ukončení činnosti v roku 1952. Zvlášť významný pre výskum ukrajinského školstva na Slovensku je dokument, ktorý sa týka návrhu na riešenie problémov školstva a kultúry na východnom Slovensku. [55]

Ako sme už v príspevku uviedli, rusínska a ukrajinská problematika je dlhodobo jednou zo základných výskumných úloh Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach. Pri skúmaní medzietnických vzťahov vedeckí pracovníci ústavu v širokej miere využívajú aj metódy iných vied, hlavne sociológie a sociálnej psychológie. Výsledkom interdisciplinárnej spolupráce bolo vydanie monografií [56] a štúdií, ktoré sú z hľadiska historicko-sociologického čiastočne venované aj ukrajinskému národnostnému školstvu.

Mária Čižárová v roku 2006 publikovala štúdiu o ukrajinskom národnostnom školstve na Slovensku, v ktorej sa zamerala na ukrajinské národnostné školstvo na Slovensku po roku 1989 a na vyučovanie

ukrajinského jazyka v ukrajinských školách[57]. Autorka konštatovala, že na Slovensku v súčasnosti chýba najmä sieť stredných odborných škôl - pedagogických, obchodných akadémií, elektrotechnických stredných škôl, strojnícnych a stavebných priemysloviek a učilíšť. V súčasnosti v Slovenskej republike existuje iba jedno gymnázium s vyučovacím jazykom ukrajinským v Prešove a dve gymnáziá s vyučovaním ukrajinského jazyka - vo Svidníku a v Medzilaborciach. Podľa autorky je potrebné v budúcnosti rozšíriť sieť národnostných škôl, vytvoriť aspoň alternatívne triedy na školách, kde je najviac sústredená ukrajinská a rusínska národnostná menšina, vytvoriť kontinuitu vzdelávania v ukrajinskom jazyku a podmienky na vyučovanie, aby prilákali väčší počet žiakov i študentov na univerzity, kde sa vyučuje jazyk národnostných menšín.

V roku 2008 Ústav rusínskeho jazyka a kultúry Prešovskej univerzity (ďalej PU) v Prešove vydal zborník [58] vedeckých a vedecko-populárnych príspevkov[59]. Zborník obsahuje články o dejinách Rusínov, ich spolkovej a vydavateľskej činnosti, o rozvoji rusínskeho jazyka, kultúry, literatúry, divadelníctva, múzejníctva, konfesionalnej sféry a najmä školstva Rusínov žijúcich nielen na Slovensku, ale aj v Maďarsku, Poľsku, Srbsku, Chorvátsku i na Ukrajine. A. Plišková z Ústavu rusínskeho jazyka a kultúry PU v Prešove publikovala viacero monografií[60] i článkov[61] týkajúcich sa rusínskeho jazyka, ale aj rusínskeho školstva. V. Paďak v článku *Rusínske nedel'né školy na Podkarpatsku: úlohy, problémy, perspektívy*[62] zdôrazňoval, že Ukrajina od rozpadu Sovietskeho zväzu žiadnym spôsobom nepodporovala rozvoj vzdelávania Rusínov v ich materinskom jazyku - ani finančne, ani právnymi garanciami, dokonca ani morálne. Napriek tomu, že na Ukrajine rusínska národnosť nie je oficiálne uznaná, podarilo sa na Podkarpatsku realizovať program rusínskych nedel'ných škôl. Dnešné snahy miestnych Rusínov mať svoje národnostné školy môžeme chápať ako demokratický proces obrodzenia toho, čo bolo počas totality z rôznych príčin zakázané. Cieľom koncepcie[63] podľa A. Pliškovej je vytvoriť v školskom systéme SR pre deti občanov rusínskej národnosti také podmienky, aby mohli dosiahnuť rovnocenné vzdelanie s ostatnými žiakmi a zároveň, aby si zachovali materinský jazyk a pestovali národnú identitu.

V roku 2009 vyšla v časopise Človek a spoločnosť M. Gajdošovi štúdia *Vznik a problémy ukrajinského národnostného školstva*[64], v ktorej autor načrtol otázky, ale aj problémy v ukrajinskom školstve po roku 1945. Analyzoval najzávažnejšie problémy, s ktorými zápasilo ukrajinské školstvo po oslobodení republiky. Boli to predovšetkým : pretrvávajúca absencia kvalifikovaných učiteľov, nedostatok vhodných školských priestorov, učebníc a učebných pomôcok, neujasnenosť v otázke vyučovacieho jazyka, nedostatok školských budov. Venoval sa aj otázkam organizačným a personálnym s osobitným dôrazom na RUŠ, ktorý vznikol pri Povereníctve školstva a národnej osvety, ako aj vzniknutými školskými a osvetovými inšpektorátmi. Na základe archívnych materiálov objasnil činnosť RUŠ, jeho úlohy a ciele, ako a kde vznikali ukrajinské školy, kto mal záujem na zvyšovaní ukrajinských škôl a kto zase ich chcel rušiť, ako sa menilo postavenie ukrajinských národnostných škôl na Slovensku a aké to malo dôsledky na samotnú národnostnú menšinu. Bližšie spracovanie RUŠ, najmä jeho personálne i organizačné otázky zostanú pravdepodobne nezodpovedané, pretože archívne materiály o tomto referáte boli zničené.

Prínosom k dejinám Rusínov je monografia[65], ktorú napísal S. Konečný a ktorá vyšla v roku 2009 v rusínskom jazyku. Autor v siedmych kapitolách v chronologickej línii analyzoval Rusínov z historického hľadiska od 9. storočia až po rok 1989 s dôrazom na ich postavenie na území Slovenska.

V historiografii k dejinám ukrajinského národnostného školstva po roku 1945 nájdeme aj niekoľko štúdií z regionálnych dejín, ktoré v súčasnom historickom výskume zohrávajú stále významnejšiu úlohu. Pomáhajú dotvárať ucelený obraz o vzniku a vývoji ukrajinského školstva a neraz poskytnú autorovi i také informácie, ktoré pri výskume školskej otázky na celoštátnej úrovni nie je možné zachytiť. Poskytujú síce množstvo cenných faktov z obecných či školských archívov, ich práca sa však vyznačuje veľkou dávkou subjektivity a absentuje tu kritickosť a objektívne hodnotenie dejín, ktoré je pri historickom bádání nevyhnutné. Ak hovoríme o ukrajinskom národnostnom školstve, máme na mysli oblasť severovýchodného Slovenska (Humenné, Medzilaborce, Bardejov, Snina, Svidník, Stropkov, Stará Ľubovňa), kde žila a dodnes žije prevažná väčšina tohto obyvateľstva. Existujú monografie k dejinám týchto miest, ale nie všetky sa môžu pochváliť ich komplexným spracovaním. Pri štúdiu literatúry k dejinám jednotlivých regiónov však treba brať do úvahy, že táto produkcia často nespĺňa požiadavky kladené na odbornú historickú prácu. Ide najmä o publikácie napísané pri výročných príležitostiach, zapálenými amatérmi, ktorí však neváhali „vylepšovať“ dejiny aj neoverenými faktami. Práve taký druh literatúry treba vždy objektívne posúdiť a zhodnotiť.

Okres Humenné je okresom, v ktorom žilo a aj dodnes žije prevažná väčšina ukrajinského a rusínskeho obyvateľstva a ktoré malo po Prešove aj svoje ruské (ukrajinské) gymnázium. V roku 1970 pri príležitosti 25. výročia založenia gymnázia a 20. výročia prvých absolventov školy vydalo riaditeľstvo školy v Humennom publikáciu[66] *Pamätnicu gymnázia v Humennom 1945 - 1970*. Publikácia pozostáva zo

šiestich kapitol, po ktorých nasledujú spomienky prvých profesorov a spomienky bývalých žiakov a tie tvoria najrozsiahlejšiu časť tejto práce spolu s dobovými fotografiami. História vývoja školstva v okrese Humenné nie je dostatočne spracovaná, no existujúce pramene sú dôkazom, že okres má bohatú históriu vývoja škôl. M. Ričalka sa vo svojej štúdií, ktorá vyšla v zborníku [67] venovanom dejinám KSČ zameran na okres Humenné a na jeho školstvo po roku 1945 od predškolských výchovných zariadení, cez základné, stredné, stredné odborné školy, učňovské školy, všeobecnovzdelávacie školy až po gymnáziá. Z tejto štúdie sa už môžeme dozvedieť o vzniku konkrétnych meštianskych škôl s vyučovacím jazykom ruským v jednotlivých obciach okresu, ktoré vznikali po roku 1945. Významným medzníkom vo vývoji školstva bolo založenie pokrokovej jednotnej organizácie ukrajinskej mládeže v Československu v roku 1945 pod názvom *Zväz mládeže Karpát*. Práve táto organizácia zohrávala v školskej otázke významnú úlohu pri vydávaní novín, časopisov i potrebnej literatúry pre žiakov. [68] Veľkú pozornosť autor venoval vývoju učňovských škôl, kde na základe konkrétnych škôl ukázal ich kvantitatívny nárast, na rozdiel od roku 1945, kedy ich stav bol veľmi nepriaznivý. M. Ričalka sa však národnostným zložením nezaoberal a preto nevieme posúdiť či sa jednalo o školy ukrajinské. O histórii štátneho ruského gymnázia v Medzilaborciach vieme len veľmi málo. Jeho história je nespracovaná. Aj keď škola existovala veľmi krátky čas, M. Ričalka vo svojom príspevku podal niekoľko faktov na základe archívnych materiálov. Štúdia obsahuje veľa štatistických údajov a tabuliek. Pri príležitosti 685. výročia od prvej písomnej zmienky o Humennom vyšla v roku 2002 monografia o dejinách tohto mesta. [69] V časti o školstve sa však dozvieme o prehľade jednotlivých typoch škôl v meste, ale chýba jeho dôkladné spracovanie. Autori, ktorí sa venovali tejto problematike využili aj archívne dokumenty, avšak týkajúce sa väčšinou zriadenia a vzniku konkrétnej školy bez hlbšej analýzy.

K ďalším okresom severovýchodného Slovenska patrí i okres Snina. O dejinách Sniny vieme len veľmi málo a aj v súčasnosti chýba monografia, ktorá by preskúmala vývoj tohto okresu. V tejto súvislosti spomenieme publikáciu *Z dejín Sniny a okolia* [70], ktorá je v istom zmysle priekopníckou prácou, pretože sa v nej po prvý raz ucelene a systematicky podala história Sniny až v roku 1976. Autori na základe dostupných archívnych materiálov stručne načrtli historický obraz vývoja Sniny na pomerne širokom priestore, zahrňujúcim všetky významné udalosti, ktoré mali vplyv na formovanie tohto mesta. Čo sa týka histórie školstva, tak len spomenuli dve stredné školy, ktoré v meste existovali. Táto problematika absentuje nielen v tejto publikácii, ale vôbec a v súčasnosti chýba práca, ktorá by nám ozrejnila vývoj a situáciu národnostných škôl v Snine.

Prešov [71] je územím, v ktorom žilo a žije isté percento Rusínov a Ukrajincov. Dôležité pre našu štúdiu je to, že Prešov bol centrom významných inštitúcií a škôl. O dejinách Prešova vyšlo niekoľko prác [72], ktoré skúmali vývoj mesta na pozadí politických, hospodárskych či spoločenských aspektov, ale na druhej strane musíme zdôrazniť, že problematika národnostného školstva po roku 1945 bola v nich len spomenutá. V historiografii však nájdeme aj niekoľko štúdií, ktoré skúmajú situáciu o školstve v Prešove vo všeobecnosti, teda bez ohľadu na jeho národnostnú príslušnosť. [73] Časť článkov bola venovaná dejinám konkrétnych škôl či vzdelávacích inštitúcií, pri ktorých musíme brať do úvahy, že ich písali nielen historici, ale aj ľudia, ktorí sa nevenovali dejinám profesionálne. Pozornosť si zasluhuje publikácia L. Babotovej a A. Tilňáka, ktorá vyšla pri príležitosti 50. výročia založenia Ukrajinského gymnázia v Prešove (stredná všeobecnovzdelávacia škola na Slovensku s vyučovaním ukrajinského jazyka), [74] s úvodnými štúdiami I. Vanata [75] a A. Ducára [76], ako aj spomienkami učiteľov a bývalých žiakov na svoju alma mater. Obsahuje menné zoznamy riaditeľov školy, ich zástupcov, učiteľov a absolventov, ako aj bohatú fotodokumentáciu. O ukrajinskom (ruskom) gymnázii vyšlo viacero prác a jednou z nich bola aj práca napísaná pri príležitosti 70. výročia založenia ukrajinského, resp. ruského gymnázia v Prešove. [77] V roku 1953 vznikla katedra ukrajinského jazyka a literatúry na Vysokej škole pedagogickej v Prešove. Pri príležitosti 50. výročia jej založenia vyšla krátka publikácia v ukrajinskom jazyku [78], ktorá obsahovala retrospektívny pohľad na katedru, jej pedagogickú činnosť i dobové fotografie. O školskej problematike v Prešove existuje značné množstvo článkov, ktoré sme našli v ukrajinských časopisoch a novinách.

Aj Svidník patrí medzi okresy severovýchodného Slovenska, v ktorých okrem Slovákov žili aj Rusíni a Ukrajinci. K dejinám tohto mesta vyšli viaceré publikácie [79], ktoré však histórii školstva venovali minimálnu pozornosť. Podobne ako Prešov či Humenné, aj Svidník malo po roku 1948 svoje ruské, neskôr ukrajinské gymnázium, ktorého história je málo preskúmaná, nehovoriac o histórii ostatných škôl, ktoré vznikli aj na území Svidníka.

Podobná situácia bola aj v ostatných okresoch severovýchodného Slovenska, v Bardejove, Stropkove či v Starej Ľubovni [80], kde chýba dodnes podrobný výskum jednotlivých rusínskych a ukrajinských národnostných škôl na tomto území. V dejinách Bardejova sa len spomína, že v meste do roku 1949 existovala jedna materská škola, ľudová škola, meštianska škola, a neskôr bola vytvorená meštianska škola s vyučovacím jazykom ruským a gymnázium. [81]

Na základe analýzy literatúry môžeme dospieť k záveru, že severovýchodná časť Slovenska po roku 1945 sa zlepšila, v porovnaní s obdobím do roku 1945 nielen po ekonomickej, hospodárskej, sociálnej stránke, ale aj po stránke kultúrnej a postupne sa vytvárali podmienky i pre kultúrny rast tohto regiónu na severovýchodnom Slovensku.[\[82\]](#)

Mnohí autori sa problematikou ukrajinského národnostného školstva na Slovensku zaoberali len veľmi okrajovo, ich práce majú všeobecnejší, často teoretizujúci charakter. Viacerí, ktorí sa skúmanej otázke venovali neboli profesionálnymi historikmi a hoci k dejinám mali blízky vzťah a preukázali isté schopnosti, nie vždy dokázali preklenúť prizmu vlastných vedných disciplín. Problém vidíme aj v tom, že niektoré práce sú publikované v ukrajínčine a pre širšiu čitateľskú verejnosť málo alebo takmer nedostupné. Ako vidieť aj z nášho prehľadu literatúry, k školskej národnostnej problematike existujú práce, ktoré sa väčšinou venovali školstvu vo všeobecnosti a len okrajovo rozoberali národnostnú školskú otázku. Chýba zatiaľ syntetická práca v slovenčine, ktorá by bola prístupná širšej verejnosti.

Jedným z významných zdrojov informácií z histórie národnostného školstva na severovýchodnom Slovensku je nepochybne periodická a dobová tlač. Verne zobrazuje dianie na ukrajinských národnostných školách, rieši najvážnejšie problémy povojnového školstva a poukazuje na spoločenské i sociálne postavenie učiteľov i všetkých zamestnancov školstva. V každom historickom výskume, bez ohľadu na to o akú problematiku ide, je potrebné v prvom rade dôkladne preskúmať, čo sa k danej problematike napísalo. Pri hľadaní a štúdiu literatúry k dejinám ukrajinského národnostného školstva sme našli veľmi málo článkov v slovenskej dobovej tlači, ktoré by sa venovali školskej národnostnej problematike Rusínov a Ukrajincov. Okrem niektorých štúdií v československých časopisoch sme však našli veľké množstvo článkov v ukrajinských časopisoch a novinách napísaných v ruskom, ale prevažne v ukrajinskom jazyku na bibliografickom oddelení na úseku rusínskej a ukrajinskej bibliografie v štátnej vedeckej knižnici v Prešove. Neexistuje bibliografia k dejinám ukrajinského národnostného školstva a preto sme museli prechádzať jednotlivé katalogizačné lístky, aby sme zistili, čo sa o danej problematike napísalo. Našli sme veľké množstvo rôznych článkov o ukrajinskom školstve na Slovensku, ktoré napísali historici, pedagógovia, školskí inšpektori, ale aj nehistorici, či dokonca absolventi jednotlivých ukrajinských škôl, ktorí spomínali na študentské roky. Pri ich analýze sme sa zamerali najmä na odborné a historické články, ktorých autormi boli v prevažnej miere historici a pedagógovia (I. Vanat, J. Bajcura, M. Ričalka, P. Uram, A. Bondar, A. Čuma, V. Choma, V. Franko, J. Železník, J. Selepec, ...). Po roku 1945 začalo vychádzať niekoľko ukrajinských časopisov a novín. Medzi najvýznamnejšie, na stránkach ktorých sa objavovali články o ukrajinskom národnostnom školstve patrili: *Prjaševščina*, *Demokratičeskij golos*, *Karpatskaja zvezda* (*Karpatska zvizda*), *Nove žyttja*, *Družno vpered*, *Duklja*. Spomenieme aj *Hlas ľudu* - hospodársky, kultúrny, spoločenský a politický týždenník, ktorý vydával Krajský výbor Komunistickej strany Slovenska pre prešovský kraj v rokoch 1945 - 1950 a následne jeho pokračovateľom sa stali noviny *Nový život*, ktoré vychádzali do roku 1957. Obdobie šesťdesiatych rokov 20. storočia je v dobovej tlači výrazné svojou početnosťou článkov o ukrajinskom školstve na Slovensku.

Pre systematický výskum dejín školstva sú veľmi dôležité aj poznatky iných vedných disciplín, medzi ktoré patrí napríklad pedagogika, štatistika a iné. Snaha o syntézu poznatkov z jednotlivých vedných disciplín v rámci spomínanej problematiky vytvára priestor pre nové názory, pohľady, či prístupy vo výskume a nastoluje nové hypotézy bádania. Práve preto sa viacerí autori popri skúmaní dejín školstva venujú aj dejinám pedagogiky, využívajú štatistické údaje pri skúmaní menšinového školstva na Slovensku a spomínané vedné disciplíny zároveň obohacujú o výsledky svojho výskumu. K takýmto autorom patril napríklad Peter Vajcík a jeho práce venované dejinám slovenského školstva a pedagogiky.[\[83\]](#) Môžeme sem zaradiť aj zborník materiálov k rozvoju školstva a pedagogiky.[\[84\]](#) V roku 1945 vznikol pri Povereníctve školstva a národnej osvety prvý pedagogický časopis na Slovensku a vôbec v Československu, ktorý sa volal *Jednotná škola*.[\[85\]](#) Časopis odrážal aj nemalé problémy s učiteľstvom, jeho previerkami a neustálymi zmenami v oblasti vzdelávania učiteľov.[\[86\]](#) Pozoruhodné je, že len vo veľmi malej miere bola na jeho stránkach venovaná pozornosť národnostnému školstvu Ukrajincov.[\[87\]](#)

V literatúre po roku 1989 sa vyskytli názory, že úbytok ukrajinských škôl na Slovensku bol dôsledkom úmyselnej asimilačnej politiky zo strany štátu temer v celom povojnovom období. Avšak viacerí autori (Gajdoš, Konečný, Danilák) sa prikláňajú k názoru, že nešlo o úmyselnú likvidáciu ukrajinských škôl. Príčinu poklesu škôl (predškolských zariadení a škôl všetkých stupňov s vyučovacím jazykom ukrajinským a s vyučovaním ukrajinského jazyka) vidia okrem iného aj v nedostatočnom záujme rodičov žiakov.

National educational system of Ruthenians and Ukrainians (1945 - 1970) in the Slovak historiography

Relatively good conditions for the development of culture and especially of the educational system were

created for the Ukrainian national group after the year 1945. The Ukrainian (formally Russian) educational system passed through a very complicated development after the discussion. The greatest changes in the development of the Ukrainian educational system happened in the year 1953 in connection with the transition towards Ukrainian orientation. This transition was made mostly administratively. Appropriate political, staff and material conditions for this transition did not exist. This sudden and deep interference with the development of the Ukrainian educational system evoked serious discontent among the inhabitants and produced a great number of problems which marked its development during the whole following period. Although after World War II the number of Ukrainian schools dramatically increased in spite of difficulties in later periods - after 1960 - the number of Ukrainian schools took a downtrend.

[1] PAVLÍK, Ondrej. Spomienky na školstvo v Slovenskom národnom povstaní a po oslobodení. In: *Jednotná škola*, 1965, roč. 17, č. 5, s. 421-439; PAVLÍK, Ondrej. Spomienky na školstvo z prvého roku po oslobodení. In: *Jednotná škola*, 1965, roč. 7, č.7, s. 647-665.

[2] BRYCHTA, Július. Školstvo v starom a novom právnom poriadku. In: *Iuridica Slovaca II*. Bratislava : SAVU, 1949, s. 18.

[3] XV. kapitola KVP je venovaná oblasti školstva kultúry v zmysle ich dôslednej demokratizácie a zľudovenia. Pozri *Dokumenty moderní doby*. Praha : Svoboda, 1978, s. 491-493.

[4] PAVLÍK, Ondrej. Ako vznikal základný školský zákon. Vznik a význam základného školského zákona. In: *Jednotná škola*, 1948, roč. 3, č. 8, s. 322.

[5] PŠENÁK, Jozef. *Pramene k dejinám československého školstva*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1979, s. 83.

[6] V rokoch 1945 - 1948 bolo bežné, že v dokumentoch tej istej proveniencie sa na označenie etnika uvádzali pomenovania „Ukrajinci, Rusi, Karpatorusi, Rusíni, Ukrajinci a Rusi, Russkie Ukrajinci, Karpatskí Ukrajinci“. Pozornosť si zasluhuje aj fakt, že v dobovej tlači a v dokumentoch sa najčastejšie používal jazyk ruský. V práci budeme označovať toto etnikum etnonymami Rusíni a Ukrajinci. GAJDOŠ, Marián. Používanie etnonymov Rusín a Ukrajinec vo vybraných dokumentoch Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny (1945 - 1948). In: *Človek a spoločnosť*, 2000, roč. 3, č. 3. Dostupné na internete: <http://www.saske.sk/cas/1-2000/index.html>. Bližšie pozri GAJDOŠ, Marián. Rusíni a Ukrajinci na Slovensku v procese transformácie spoločnosti (stav výskumu). In: ŠUTA J, Štefan (Ed.). *Národ a národnosti na Slovensku. Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. Prešov : Universum, 2004, s. 154.

[7] KONEČNÝ, Stanislav. Rusíni na Slovensku a ich národné vedomie v období socializmu. In: GAJDOŠ, Marián - KONEČNÝ, Stanislav (Eds.). *Etnické minority na Slovensku. História, súčasnosť, súvislosti*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1997, s. 69.

[8] GAJDOŠ, Marián - KONEČNÝ, Stanislav. *Postavenie Rusínov - Ukrajincov na Slovensku v rokoch 1948 - 1953*, Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994, s. 16; GAJDOŠ, Marián - KONEČNÝ, Stanislav - MUŠINKA, Alexander. *UNRP v dokumentoch (dáta na DVD nosiči)*, Prešov : Centrum antropologických výskumov, 2006, s. 6-7.

[9] V povojnovom období pod ukrajinským školstvom rozumieme ukrajinské, resp. ruské školy. Až po roku 1989 môžeme hovoriť aj o rusínskych školách.

[10] Založenie RUŠ. In: *Prjaševščina*, 17. 7. 1945; Založenie RUŠ. In: *UNRP v dokumentoch ...*

- [11] RIČALKA, Michal. Rozvoj vzdelanostnej úrovne ukrajinského obyvateľstva v ČSSR od roku 1945. In: ČORNÝ, Michal (Ed.). *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti. Zborník štúdií o rozvoji ukrajinskej národnosti v ČSSR*. Bratislava : Pravda, 1975, s. 83.
- [12] HUDEC, Emil a kol. *Pätnásť rokov socialistickej výstavby školstva a kultúry*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1960, s. 20.
- [13] HAPÁK, Pavel a kol. *Dejiny Slovenska IV. (od konca 19. storočia do roku 1918)*. Bratislava : SAV, 1986, s. 371-372.
- [14] HARAKSIM, Ludovít. *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1961, 200 s.
- [15] Pozri: HARAKSIM, Ludovít. *Z dejín Ukrajincov na východnom Slovensku*. Martin : Osveta, 1957, 31s.; HARAKSIM, Ludovít. *Hnutie Ukrajincov Zakarpatska a východného Slovenska a myšlienka slovanskej vzájomnosti*. In: *Historický časopis*, 1960, roč. 8, č. 2-3, s. 360-374.
- [16] BAJCURA, Ivan. UNRP i nacionalne pytanja. In: *Duklja*, 1964, roč. 12, č. 2, s. 81-88; BAJCURA, Ivan. Vývoj a riešenie ukrajinskej otázky v ČSSR. In: ČORNÝ, Michal (Ed.). *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti*. Bratislava : Pravda, 1975, s.11-32; BAJCURA, Ivan. Národnostné menšiny a politický systém ČSSR. In: *Zborník prác učiteľov Ústavu ML UPJŠ 9*, Košice 1982, s. 159-174; BAJCURA, Ivan. Hlavné výsledky v riešení národnostnej otázky na východnom Slovensku. In: *Zborník prác učiteľov Ústavu ML UPJŠ 11*, Košice 1984, s. 79-98.
- [17] BAJCURA, Ivan. *Ukrajinská otázka v ČSSR*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, 214 s .
- [18] BAJCURA, Ivan. *Cesta k internacionálnej jednote*. Bratislava : Pravda, 1983, 258 s.
- [19] RYČALKA, Mychajlo (Ed.). *Žovteň i ukrajins'ka kul'tura*. Prjašiv : Kul'turnyj sojuz ukrajins'kich trudjaščych, 1968, 640 s.
- [20] URAM, Pavel. Vývoj ukrajinského školstva v rokoch 1948 - 1953. In: RYČALKA, Mychajlo (Ed.). *Žovteň i ukrajins'ka kul'tura ...*, s. 523-535.
- [21] KOTOČ, Ján et al. *Slovenské školstvo po oslobodení*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1970, 219 s.
- [22] ČORNÝ, Michal (Ed.). *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti*. Bratislava : Pravda, 1975, 158 s.
- [23] RIČALKA, Michal. Rozvoj vzdelanostnej úrovne ukrajinského obyvateľstva v ČSSR po roku 1945. In: ČORNÝ, M. (Ed.). *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti*. Bratislava : Pravda, 1975, s. 76-104.
- [24] URAM, Pavel. K niektorým otázkam vývoja ukrajinského školstva v Československu v rokoch 1945 - 1960. In: *Zborník prác učiteľov Ústavu ML UPJŠ 5*. Košice : Ústav ML UPJŠ, 1978, s. 243-252.
- [25] URAM, Pavel. Predpoklady kultúrnych premien na východnom Slovensku. In: BAJCURA, Ivan (Ed.). *KSC a východné Slovensko*. Košice : Ústav ML UPJŠ, 1971, s. 201-216; URAM, Pavel. Rozvoj kultúry

obyvateľstva ukrajinskej národnosti v období socialistickej výstavby. In: ČORNÝ, Michal (Ed.). *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti. Zborník štúdií o rozvoji ukrajinskej národnosti v ČSSR*. Bratislava : Pravda, 1975, s. 105-120.

[26] PŠENÁK, Jozef. *Pramene k dejinám československého školstva*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1979, 248 s.

[27] VANAT, Ivan. Škilna sprava na Prjašivščyni v period domjunchens'koji Čechoslovaččyny. In: RUDLOVČAK, Olena - HYRĽAK, Mychajlo (Uporiadnyky). *Z mynuloho i súčasneho ukrajinciv Čechoslovaččyny : pedahohičnyj zbirnik*, 3. Bratislava : Slovac'ke pedahohične vydavnyctvo, 1973, s. 159-195; VANAT, Ivan. Misce i roľ Prjašivs'koji rus'koji himnaziji v rozvytku ukrajins'koji kultury Prjašivščyny. In: *Duklja*, 1987, roč. 37, č. 2, s. 38-46; VANAT, Ivan - RYČALKA, Michajlo - ČUMA, Andrij. Do pytan' pisljavojenneho rozvytku, súčasneho stanu ta perspektyv ukrajins'koho škil'nyctva v Slovaččyni. In: *Dodatok do hazety Nove žyttja*, 1992, roč. 42, č. 40, s. 1-23.

[28] VANAT, Ivan. *Narysy novitn'oji istoriji ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny I.(1918 - 1938)*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1979, 364 s.

[29] VANAT, Ivan. *Narysy novitn'oji istoriji ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny II.(vereseň 1938 r. - l'utyj 1948 r.)*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985, 353 s.

[30] GREŠÍK, Ladislav. *Slovenská kultúra v začiatkoch budovania socializmu (1948 - 1955)*. Bratislava : Pravda, 1980, 377 s.

[31] KOVÁČ, Andrej. Povojnový vývoj ukrajinskej otázky v Československu. In: BRIŠKÁR, Juraj (Ed.). *Národnostná otázka a mládež v politike KSC*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1983, s. 69.

[32] KOVÁČ, Andrej. Súvislosti riešenia agrárnej a ukrajinskej otázky na východnom Slovensku s dôrazom na roky 1954 - 1955. In: *Nové obzory* 27. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, s. 71-87; KOVÁČ, Andrej. Vzťahy a riešenie agrárnej a ukrajinskej otázky v severovýchodných okresoch východného Slovenska v rokoch 1944 - 1960. In: *Historica Carpatica* 18. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1987, s. 11-33; GAJDOŠ, Marián. K sociálnym a hospodárskym pomerom na území severovýchodného Slovenska po oslobodení v rokoch 1945 - 1948. In: *Nové obzory* 29. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1987, s. 33-46.

[33] FODOR, Zoltán. *Národnostné školstvo v Slovenskej socialistickej republike*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988, 35 s.

[34] FODOR, Zoltán. *Škil'nyctvo nacional'nostej u Slovackij respublici*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988, 35 s.

[35] Napr. Ričalka, Michal. Rozvoj vzdelanostnej úrovne ukrajinského obyvateľstva v ČSSR od roku 1945. In: Čorný, Michal (Ed.). *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti*. Bratislava : Pravda, 1975, s. 86.

[36] Napr. Uram, Pavel. Vývoj ukrajinského školstva v rokoch 1948 - 1953. In: Ričalka, M. (Ed.). *Žovten i ukrajinska...*, s. 523; URAM, Pavel. K niektorým otázkam vývoja ukrajinského školstva v Československu v rokoch 1945 - 1960. In: *Zborník prác učiteľov 5*, ÚML UPJŠ. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1978, s. 246.

[37] Slovenský národný archív Bratislava, fond Povereníctvo školstva a kultúry, krabica č. 162. Školy

s vyučovacím jazykom ukrajinským (ruským).

[38] Pozri napr.: GAJDOŠ, Marián - KONEČNÝ, Stanislav. *K politickému a sociálnoekonomickému postaveniu Rusínov - Ukrajincov na Slovensku v povojnových rokoch*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1991, 187 s; PAUKOVIČ, Vladimír (Ed.). *Etnické menšiny na Slovensku*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1991, 162 s; GAJDOŠ, Marián. - MATULA, Pavol (Eds.). *Niektoré otázky vývoja národnostných menšín na Slovensku*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1997, 209 s.

[39] GAJDOŠ, Marián (Ed.). *Vývoj a postavenie ukrajinskej národnosti na Slovensku v období výstavby socializmu*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1989, 355 s.

[40] URBANOVÁ, Kornélia - ZEĽOVÁ, Alena. *Ukrajinské národnostné školstvo a národné obrodenie obyvateľstva slovensko-ukrajinskej národnostne zmiešanej oblasti*. In: GAJDOŠ, M. (Ed.). *Vývoj a postavenie ukrajinskej ...*, s. 311-332.

[41] BERKA, Vladimír. *Rozvoj ukrajinského školstva v rokoch 1948 - 1985*. In: GAJDOŠ, M. (Ed.). *Vývoj a postavenie ukrajinskej ...*, s. 151-172.

[42] KONEČNÝ, Stanislav - BAUMGARTNER, František - FRANKOVSKÝ, Miroslav - GAJDOŠ, Marián. *Sebareflexia postavenia a vývoja Rusínov na Slovensku*. Prešov : Róbert Vico, 2002, s. 5.

[43] GAJDOŠ, Marián - KONEČNÝ, Stanislav. *Postavenie Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v rokoch 1948-1953*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994, s. 148.

[44] ŠTEC, Mykola. *Ukrajins'ka mova v Slovaččyni : (sociolinhvistyčne ta interlinhvistyčne doslidžennja)*. Prešov : Filozofická fakulta UPJŠ, 1996, 252 s.

[45] GAJDOŠ, Marián - KONEČNÝ, Stanislav (Ed.). *Etnické minority na Slovensku. História, súčasnosť, súvislosti*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1997, 263 s.

[46] GAJDOŠ, Marián. *Rusíni (Ukrajinci) na Slovensku po roku 1989. (K právnym, jazykovým a školským problémom)*. In: GAJDOŠ, M. - KONEČNÝ, S. (Eds.). *Etnické minority na Slovensku ...*, s. 82-91.

[47] KONEČNÝ, Stanislav. *Rusíni na Slovensku a jazyková otázka v súčasnosti*. In: *Národnostní menšiny a majoritná spoločnosť v Českej republike a v zemích strední Evropy v 90. letech XX. století*. Sborník z medzinárodnej vedeckej konferencie ve dňoch 13. a 14. ríjna 1998 ve Slezskom zemskom muzeu v Opavě. Opava : Slezský ústav Slezského zemského múzea v Opavě, s. 176-185; GAJDOŠ, M. *K problémom národnostného školstva Rusínov*. In: *Národnostní menšiny a majoritná ...*, s. 186-193.

[48] GAJDOŠ, Marián - KONEČNÝ, Stanislav - MUŠINKA, Mikuláš. *Rusíni/Ukrajinci v zrkadle polstoročia. Niektoré aspekty ich vývoja na Slovensku po roku 1945*. Prešov - Užhorod : Universum, 1999, 157 s.

[49] *Človek a spoločnosť*. Internetový časopis pre pôvodné teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 2000, roč. 3, č. 1.

Dostupné na internete: <http://www.saske.sk/cas/1-2000/>

[50] GAJDOŠ, Marián. *Ukrajinské a rusínske školstvo na Slovensku*. In: *Človek a spoločnosť*, 2000, roč. 3, č.1. Dostupné na internete: <http://www.saske.sk/cas/1-2000/>

- [51] MUŠINKA, Mikuláš. Ukrajinizácia ruského školstva na východnom Slovensku (1946 - 1952) a Ivan Paňkevyč. In: *Človek a spoločnosť*, 2000, roč.3, č.1. Dostupné na internete: <http://www.saske.sk/cas/1-2000/>
- [52] ŠUTAJ, Štefan. Jazyk a školstvo národnostných menšín. In: *Človek a spoločnosť*, 2000, roč.3, č.1. Dostupné na internete: <http://www.saske.sk/cas/1-2000/>; GABZDILOVÁ, Soňa. Možnosti vzdelávania národnostných menšín (v materinskom jazyku) na Slovensku v rokoch 1945 - 1948. In: *Človek a spoločnosť*, 2000, roč. 3, č.1. Dostupné na internete: <http://www.saske.sk/cas/1-2000/>; ONDRÁŠOVÁ, Katarína. Vývoj a vzdelávanie národnostných menšín v Slovenskej republike v súčasnosti. In: *Človek a spoločnosť*, 2000, roč. 3, č.1. Dostupné na internete: <http://www.saske.sk/cas/1-2000/>
- [53] GAJDOŠ, Marián - KONEČNÝ, Stanislav - MUŠINKA, Alexander. *UNRP v dokumentoch*. Prešov : Centrum antropologických výskumov, 2006, 46 s.
- [54] VANAT, Ivan. *Materialy do istoriji Ukrajins'koji narodnoji rady Prjašivščyny*. Prešov : Exco, 2001, 119 s.
- [55] VANAT, Ivan. *Materialy do istoriji ... Dokument č. 23 - Návrh na riešenie problémov školstva a kultúry na východnom Slovensku, schválený Sekretariátom ÚV KSS 10. februára 1949, ktorý na rokovanie predložil Ladislav Novomeský.*
- [56] Pozri: GAJDOŠ, Marián et al. *Rusíni/Ukrajinci na Slovensku na konci 20. storočia. K vybraným výsledkom historicko -sociologického výskumu v roku 2000*. Prešov : Universum, 2001, 148 s. ; KONEČNÝ, Stanislav - BAUMGARTNER, František - FRANKOVSKÝ, Miroslav - GAJDOŠ, Marián. *Sebareflexia postavenia a vývoja Rusínov na Slovensku*. Prešov : Róbert Vico, 2002, 128 s.
- [57] ČIŽMÁROVÁ, Mária. Ukrajinské národnostné školstvo na Slovensku v procese európskej integrácie. In: GBÚROVÁ, Marcela (Ed.). *Európske občianstvo a národná identita*. Prešov : Slovacontact, 2006, s. 254-258.
- [58] PLIŠKOVÁ, Anna (Ed.). *Rusínska kultúra a školstvo po roku 1989*. Prešov : Ústav rusínskeho jazyka a kultúry PU v Prešove, 2008, 264 s.
- [59] PLIŠKOVÁ, Anna. Rusínsky spisovný jazyk vo vzdelávacom systéme Slovenskej republiky. In: PLIŠKOVÁ, A. (Ed.). *Rusínska kultúra a školstvo ...*, s. 177-191; PAĐAK, Valerij. Rusínske nedeľné školy na Podkarpatsku: úlohy, problémy, perspektívy. In: PLIŠKOVÁ, A. (Ed.). *Rusínska kultúra a školstvo ...*, s. 232-243; HNATKO, Natalija. Rusínske školstvo v Chorvátsku. In: PLIŠKOVÁ, A. (Ed.). *Rusínska kultúra a školstvo ...*, s. 202-216; FEJSA, Michajlo. Vzdelávací systém Rusínov v Srbsku. In: PLIŠKOVÁ, A. (Ed.). *Rusínska kultúra a školstvo ...*, s. 192-201.
- [60] PLIŠKOVÁ, Anna. *Rusínsky jazyk na Slovensku : Náčrt vývoja a súčasné problémy*. Prešov : Metodicko-pedagogické centrum, 2007, 116 s.; PLIŠKOVÁ, Anna. *Rusínsky jazyk na Slovensku (Krátke náčrt histórie a súčasnosti)*. Prešov : Svetový kongres Rusínov, 2008, 203 s.
- [61] PLIŠKOVÁ, Anna. Rusínsky jazyk na Slovensku po roku 1989. In: ŠUTAJ, Štefan (Ed.). *Národy a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti*. Prešov : Universum, 2004, s. 219-226; PLIŠKOVÁ, Anna. Aktuálna situácia v rozvoji školstva Rusínov na Slovensku. In: PATAIOVÁ, Helena (Ed.). *Perspektívy rozvoja vzdelávania a kultúry národnostných menšín*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre - Pedagogická fakulta, 2005, s. 276-284.
- [62] PAĐAK, Valerij. Rusínske nedeľné školy na Podkarpatsku: úlohy, problémy, perspektívy. In: PLIŠKOVÁ, A. (Ed.). *Rusínska kultúra a školstvo ...*, s. 232.

[63] Ministerstvo školstva SR schválilo v auguste 1996 Koncepciu vzdelávania detí občanov SR rusínskej národnosti.

[64] GAJDOŠ, Marián. Vznik a problémy ukrajinského národnostného školstva. In: *Človek a spoločnosť*, 2009, roč.12, č.1. Dostupné na internete: <http://www.saske.sk/cas/1-2009/>

[65] KONEČNÝ, Stanislav. *Kapitolý z istoriji Rusyniv na Sloven'sku : v kontekstji rozvoja karpatských časiv*. Prjašiv : Rusyn i Narodný novynký, 2009, 290 s.

[66] *Pamätnica gymnázia v Humennom 1945 - 1970*. Humenné : Riaditeľstvo školy v Humennom, 1970, 110 s.

[67] RIČALKA, Michal. Rozvoj školstva v okrese Humenné po roku 1945. In: GUZEJ, Juraj (Ed.). *Príspevky k dejinám KSC v Humenskom okrese*. Humenné : Východoslovenské vydavateľstvo , 1988, s. 227- 291.

[68] RYČALKA, Michajlo. Pedagogični aspekty peršoho pioners'koho časopysu „Kolokol'čyk-Dzvinočok“ ta joho misce v socialistyčnomu vychovanii ukrajins'koji molodi Schidnoji Slovaččyny (1947 - 1950). In: *Zapysky Naukovoho tovarystva 4-5*. Prjašiv : Kul'turnyj sojuz ukrajins'kych trudjaščych u Českoslovac'kij socialistyčnij respubliki, 1977, s. 61-123; RIČALKA, Michal. „Kolokol'čyk-Dzvinočok“ - prvý pioniersky časopis CSR (jeho vznik a miesto v socialistickej výchove ukrajinskej mládeže. In: *Jednotná škola*, 1977, roč. 29 , č. 10, s. 923-940.

[69] FEDIČ, Vasil' a kol. *Dejiny Humenného*. Humenné : Vasil Fedič-Redos, 2002, 465 s.

[70] HOFFMAN, Ladislav - STANKOVSKÝ, Aladár. *Z dejín Sniny a okolia*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1976, 94 s.

[71] Prešov v roku 1818 sa stal sídlom gréckokatolíckeho biskupstva, okolo ktorého sa potom sústreďoval nielen náboženský, ale aj kultúrny život Rusínov a Ukrajincov. V dobe vzniku gréckokatolíckeho biskupstva žilo v Prešove necelé jedno percento Rusínov a Ukrajincov. Podľa sčítania ľudu roku 1991 za Ukrajincov a Rusínov sa prihlásilo 2,5% obyvateľov Prešova. Pozri DANILÁK, Michal. *Dejiny Rusínov-Ukrajincov v slovenskej historiografii*. In: *Historický časopis*, 2002, roč. 50, č. 1, s. 81.

[72] SEDLÁK, Imrich. *Dejiny Prešova 2*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965, 351 s; ŠVORC, Peter. *Príbehy starého Prešova*. Prešov : Universum, 2003, 222 s.

[73] KARŠAI, František. Prešovské školstvo od najstarších čias do roku 1945. In: *Jednotná škola*, 1967, roč. 19, č. 2, s. 157-175; CORANIČ, Jaroslav - ŠTURÁK, Peter. *Dejiny cirkevného gréckokatolíckeho školstva na Slovensku*. Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta PU, 2009, 208 s.

[74] BABOTA, Ljuba - TILŇAK, Andrij (Eds.). *P`jatdesjat rokiv Prjašivskojji ukrajins'koji himnaziji (1936 - 1986) : pryuročeno zasnuvannju Rosijs'koji himnaziji v Prjaševi*. Prjašiv : Slovac'ke pedagogične vydavnyctvo, viddil ukrajins'koji literatury, 1988, s. 216.

[75] VANAT, I. Misce i rol' Prjašivs'koji ruskoji himnaziji (1936 - 1986). In: BABOTA, L. - TILNJAK, A. (Eds.). *P`jatdesjat rokiv Prjašivskojji ...*, s.15-30.

[76] DUCAR, Andrij. Dekil'ka zauvažen' do zasnuvannja Prjašivs'koji rus'koji himnaziji ta jiji dijál'nosti. In: BABOTA, L. - TILNJAK, A. (Eds.). *P`jatdesjat rokiv Prjašivskojji ...*, s. 31-41.

-
- [77] BONDROVÁ, Helena. *Ukrajinské (Ruské) gymnázium v Prešove*. Prešov : Riaditeľstvo školy, 2006, s. 96.
- [78] KREDÁTUSOVÁ, Jarmila - KUNDRÁT, Juraj. 50 rokov katedry ukrajinského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Prešovskej Univerzity 1953 - 2003. In: *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis*. Slavistický zborník 5, 118/200, 2005, s. 148.
- [79] MINDOŠ, Ivan. *Svidník a okolie*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, 101 s.; MINDOŠ, Ivan. *Okres Svidník*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1976, 102 s; HUSÁROVÁ, Helena - RUSINKO, Ján. *Okres Svidník*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1989, 280 s; ŠVORC, Peter. *Svidník v premenách času*. Sabinov : Dino, 2005, 111 s; Kultúra a osveta pod Duklou v žalostnom stave. *Hlas ľudu*, 24. október, 1946, č. 239, s. 2. JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Vývoj školstva v okrese Svidník v rokoch 1945 - 1960. In: *Annales historici Pressovienses* 7. Prešov : Universum, 2007, s. 240-262.
- [80] CHALUPECKÝ, Ivan - GARAJOVÁ, Emília. *Stará Ľubovňa a okolie*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1973, 107 s.
- [81] KOKULA, Andrej - LUKÁČ, Andrej - TAJTÁK, Ladislav. *Dejiny Bardejova*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, 521 s.
- [82] RIČALKA, Michal. Rozvoj školstva vo východoslovenskom kraji. In: *Zborník prác učiteľov Ústavu ML UPJŠ* 11. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1984, s. 143; Bližšie pozri PARADA, Michal. O vývoji školstva vo Východoslovenskom kraji po roku 1945. In: *Nové obzory* 21, 1979, s. 69-76; Karšai, František. Z minulosti školstva Šariša a Zemplína. In: *Nové obzory* 2, 1960, s. 67-84.
- [83] VAJCÍK, Peter. *Školstvo, študijné poriadky na Slovensku v XVI. storočí*. Bratislava : SAV, 1955, 176 s; VAJCÍK, Peter a kol. *Vybrané kapitoly z dejín školstva a pedagogiky na Slovensku*. Bratislava : PF UK, 1971, 180 s.
- [84] KOCKA, Michal. *Február 1948 a rozvoj školstva a pedagogiky*. Bratislava : Pravda, 1973, 247 s.
- [85] BALÚNOVÁ, Melánia a kol. *Bibliografia novín a časopisov vychádzajúcich na Slovensku v rokoch 1945 - 1960*. Martin : Matica slovenská, 1995, s. 61.
- [86] BAKOŠ, Ľudovít. K vývoju učiteľského vzdelávania v prvých rokoch po oslobodení. In: *Jednotná škola*, 1965, roč. 17, č. 4, s. 388-406; BAKOŠ, Ľudovít. Február a vzdelávanie učiteľov. In: *Jednotná škola*, 1973, roč. 25, č. 5, s. 417-431.
- [87] MÓZSI, František. Boj KSC za rozvoj národnostných škôl. In: *Jednotná škola*, 1971, roč. 23, č. 9, s. 797-808.